

Kiss Attila, *Baranya megye X—XI. századi sírleletei (Cimitire din sec. X—XI în comitatul Baranya)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 306 p. + 121 planșe.

După publicarea cimitirilor de epocă avară (*Avar Cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567—829) in Hungary*, Budapest, 1977, prezentată de către Ioana Hica-Cimpeanu, în *Acta MN*, XIX, 1982, p. 763—764), cunoscutul cercetător Attila Kiss încearcă să sintetizeze în monografia de față descoperirile mai vechi și mai noi din cimitirele aparținind epocii arpadiene timpurii din fostul comitat medieval Baranya (unele localități fac parte în prezent din comitatele Tolna și Somogy, altele se află în Iugoslavia).

In *Introducerea* lucrării (p. 7—42) sunt prezentate etapele cercetărilor sistematice și descoperirile fortuite (practic în tot cursul veacului nostru, pînă în 1973), punctele fiind marcate pe cele 34 de hărți detaliante cuprinzînd așezările amintitului comitat.

Următorul capitol, *Descrierea și valorificarea cimitirilor de epocă arpadiană din sec. X—XI din comitatul Baranya* (p. 43—274), cel mai consistent, cuprinde, aranjate în ordine alfabetică, 41 de obiective (completate cu încă 4 ce fac parte din actualul comitat, la p. 279—290) cu descoperiri mai ample sau mai modeste. Autorul folosește pentru fiecare obiectiv aceleași date, și anume: locul și imprejurările descoperirii (un scurt istoric al cercetărilor acolo unde este cazul); numele probabil al așezării medievale și primele atestări documentare; inventarul mormintelor (cu trimiteri la planșele cu desene și fotografii); locul de păstrare al inventarului (muzeu, colecții, inventare); bibliografie. Sunt menționate, toate datele legate de rit, ritualuri, orientare etc., acest capitol, ca de altfel întreaga lucrare, remarcindu-se prin metodologia folosită în analiza tuturor aspectelor legate de cercetarea necropolelor.

In cazul cimitirilor cercetate exhaustiv, textul este însotit de planurile acestora, precum și de planuri cu poziția necropolelor și a punctelor izolate cu descoperiri în raport cu localitățile moderne.

Firește că în această scurtă prezentare nu vom insista asupra tuturor descoperirilor. Merită totuși să sărbătorim puțin asupra cimitirului de la Majs, care ocupă și în lucrare un spațiu deosebit (p. 77—154), cel mai mare și cel care aduce cele mai revelatoare date pentru reconstituirea realităților istorice de la începutul mileniului nostru. Săpat în întregime între 1963—1967, cimitirul cuprinde 1137 de morminte, orientate V—E în proporție de 95% (unele cu deviații de la ax între 40°—56°). Un procent de 54,8% din morminte au avut inventar, pe care autorul îl împarte în trei categorii: a) produse locale caracteristice așa-numitului bazin carpathic (torques-uri, inele de templă cu capetele apropiate, inele de templă terminate la un capăt în S, lunule, brățări, cutite, ceramică, coji de ouă etc.); b) obiecte de import din zonele învecinate (îndeosebi locuite de slavi) sau imitații locale ale acestora (verigi cu capătul rotunjit, fibule cu disc, cercei turnați provenind din aria culturii Kötlak și din teritoriul dintre Drava și Sava, nasturi cu ureche de tip moravian); c) produse specifice Europei răsăriteane (catarame în formă de liră, arșice, astragal, virfuri de sulită, cutit cu miner, de os, discuri de os, securi, virfuri de săgeți, mărgele, perlă în formă de simbure, o cruce-engolpion de factură bizantino-kieviană din M 770, un vas cu gât canelat din M 67, din cele zisă de tip kabaro-chazar). Deși aceste ultime piese sunt puține, autorul insistă asupra lor în mod deosebit, întocmînd o listă și hărți cu răspindirea produselor similare în Europa răsăriteană. Cu toate acestea, concluziile nu sunt ferme, K. A. oscilând între ideea persistenței peste un veac a unor influențe din răsărit în cultura populației maghiare din regiune și aceea a venirii unor elemente etnice noi în preajma

anului 1000, dizlocate de mișcările și evenimentele politice din această parte a continentului. Plutește doar ca o speculație legătura pe care o face între denumirea *terra populorum Kaza*, ce apare într-un document din 1093 referitor la hotarele pământului Nagynyárád al abației de Bata și descoperirea *vasului cu git canelat* în M 67, atribuit și de alți autori fie *chazarilor*, fie *kabarilor sau kalizilor*. Nu se poate excluda ca unele din aceste elemente etnice să fi fost antrenate spre Europa centrală o dată cu venirea ungurilor (menționate în izvoare și localizate în părțile Bihorului), sau unele atribute culturale ale acestora să fi fost preluate și perpetuate de însăși populația maghiară, sau, mai târziu, să fi fost aduse de către pecenegi. Există de altfel indicii că și în mediul cultural bizantin se confecționau vase cu *git canelat*. Produse de acest fel puteau circula și pe alte căi decât prin infiltrări de populație. În Transilvania, pînă acum cunoaștem mai multe vase cu *git canelat* provenind din așezările fortificate de la Biharea, Dăbica, Cluj-Mănăstur și Morești, datează și pe baza altor piese cu care se asociază în complexele din care provin, în sec. X sau începutul sec. al XI-lea. Este de prisos a arăta că nu poate fi vorba de răspândirea pe o arie atât de vastă a unei populații kabaro-chazare.

Deosebit de interesante sunt cele 14 tabele în care se operează cronologia orizontală a cimitirului pe baza acelorași piese de inventar, precum și tabelul sintetic conținind toate datele cu referire la acesta (p. 208–236).

Intreg materialul arheologic permite datarea cimitirului între 960/970 și 1100 (ultima emisiune monetară fiind a lui Ladislau I). Conform numărului inhumărilor și calculării generațiilor care au trăit în perioada respectivă, în așezarea căreia i-a aparținut cimitirul puteau exista între 25 și 50 de familii. Inventarul relativ săracios, compus mai mult din piese de bronz și mai puține de argint, relevă faptul că populația era modestă în această fază finală a destrămării societății gentilice.

Al treilea capitol, *Interdependența dintre datele arheologice și relațiile etnice și sociale în așezările istorice din sec. X–XI în comitatul Baranya* (p. 275–278), încearcă să surprindă și să explice anumite fenomene și transformări petrecute în structura socială din cadrul habitatului cercetat. Apărând și la date din alte zone cercetate, autorul arată că și aici majoritatea populației înmormântată era de condiție modestă. Acei *miles*, investiți cu atribuții militare și administrative, nu sunt înmormântați împreună cu cei din comunități. Foarte probabil că acești fruntași adoptând mai de timpuriu creștinismul să se fi înmormântat pe lîngă biserici. Doar un mormânt din Pécs, în care s-a găsit un *coif*, pare să fi aparținut unui asemenea demnitar din sec. XI. În cele 28 de necropole din sec. X–XI, aparținând unor așezări al căror nume este cunoscut din documente (ce-i drept mult mai târziu), înmormântările încețează la cumpăna veacurilor XI–XII. Autorul presupune — deși toate cimitirele cercetate sunt aparent creștine, cel puțin după inventare și după unele piese de inventar — că, o dată cu pătrunderea creștinismului în păturile sărace ale societății, acestea încep să se înhumeze în jurul bisericilor. De altfel, precizează că nu se poate face o legătură între populația înhumată în cimitire și cea menționată mai târziu în izvoarele documentare. Consideră că, în prima perioadă de existență a așezărilor din zonă, aproximativ între anii 960 și 1000 teritoriul facea parte din domeniul princiar, apoi regal, iar după însterierarea episcopiei de Pécs (1009) și a abației de Pécsvárad (1015), pînă în veacul al XIII-lea, din domeniul ecclaziastic. Conform teoriei că între 896–960/970 ungurii ar fi ocupat doar partea centrală a bazinului carpatic, colonizările în părțile de sud și de vest ale Panoniei s-au făcut mai târziu, la începutul ultimei treimi a veacului al X-lea. Dar autorul ignoră să ne dezvăluie ce s-a întâmplat între încrezărea cimitirelor de epocă avară (primele decenii ale veacului al IX-lea) și perioada de început a cimitirelor de epocă arpadiană (anii 960–970). Să fi existat un *hiatus* de un veac și jumătate în această regiune sau nu s-au întreprins încă cercetări pentru cunoașterea acestei perioade? Oare slavii aveau așezări numai în valea Dravei și nu mai vechi decât cele din veacurile X–XI? Ce-i drept, autorul precizează caracterul slav al unor cimitire din partea de sud a comitatului Baranya (Sellye, Hirics, Rádfalva, Siklós, Illoca etc.), celor din nordul Dravei atribuindu-le un caracter pur maghiar (doar la Majs inclinind să credă și în existența unei eventuale componente chazare), deși nu se deosebesc esențial din nici un punct de vedere (și mai ales al culturii materiale).

După o listă bibliografică relativ amplă (sunt citate și lucrări românești de specialitate), dar nedepășind mijlocul deceniului trecut, cele 121 de planșe cu

fotografii de calitate excepțională întregesc această monografie interesantă și utilă atât din punct de vedere metodologic, cit și prin problemele ce le ridică, nu numai pentru un spațiu limitat, ci și pentru regiuni mai întinse din așa-numitul *bazin carpatic*.

P. IAMBOR

Imre Holl — Nándor Parádi, *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*, în seria *Fontes Archaeologici Hungariae*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 144 p. + 174 planse.

Rod al cercetării arheologice din anii 1969—1974 a unui sat medieval din Transdanubia (Sarvaly, într-o pădure, în comitatul Zala), dispărut în deceniile 3—4 ale veacului al XVI-lea datorită pustiilor turcești, monografia pe care o prezentăm — prima de acest fel, după cum afirmă cei doi binecunoscuți și reputați cercetători ai culturii materiale medievale maghiare — reconstituie în chip fericit realitățile socio-economice, demografice și culturale, îndeobște numai bănuite, dintr-o așezare rurală caracteristică pentru perioada feudalismului dezvoltat.

În primul capitol, intitulat *Geografia așezării și istoria medievală a satului Sarvaly și a imprejurimilor* (p. 9—12), se reconstituie, pe baza unor hărți din sec. al XVIII-lea, habitatul din imprejurimile satului Sarvaly (menționat pentru prima oară în 1334, în *Registrul de dijme papale*). După o scurtă trecere în revistă privind *Desfășurarea și metodele cercetării* (p. 13—16), se trece la prezentarea obiectivelor cercetate. *Biserica* (p. 17—24) ale cărei ruine erau încă vizibile era așezată în partea de nord-est a satului. După dezvelire s-a dovedit a fi o biserică sală cu lungimea de 13,40 m și cu absida altarului de $4,30 \times 4,20$ m. Intrarea se afla în perețele de sud al navei, aproape de colțul de sud-vest al clădirii. Ea a fost construită în trei faze. Prima, construită la sfârșitul sec. XI sau la începutul celui următor, avea altarul semicircular atât în interior, cât și în exterior. Într-o a doua etapă, în sec. al XIII-lea, s-a construit un chor rectangular, iar ceva mai tîrziu s-au adăugat edificiului o sacristie pe latura de nord și unele elemente gotice. În interior, precum și în jurul bisericii au fost găsite peste 30 de morminte. Cimitirul din jurul bisericii era înconjurat cu un zid de piatră.

Următorul capitol, *Cercetarea arheologică a construcțiilor* (p. 25—49), prezintă cele 16 case ale căror fundații de piatră au fost dezvelite, cu una sau mai multe încăperi, precum și urmele foarte precare ale altora 10, cele mai multe așezate de o parte și de alta a unui drum, unele fiind însă risipite la distanțe mai mari (pe o suprafață de 1 km²). Au fost cercetate de asemenea o serie de anexe gospodărești: pivnițe, cuptoare, ateliere, șoproane, grajduri, curți. Extragem cîteva din multele date pe care le prezintă autorii pentru a ilustra nivelul social-economic al așezării. Astfel casa nr. 10 are o lungime de 36 m, 5 încăperi și o pivniță, 2 cuptoare, un atelier de fierărie, o curte mare și un șopron izolat. Casa nr. 21 are 31 m lungină și 7 m lățime, 4 încăperi, cupitor de copt. Casa nr. 17 are 5 încăperi, pivniță, două ateliere așezate la aproximativ 15 m spre sud de clădire. Obiectivul nr. 24 s-a dovedit a fi o forjă.

Cel mai cuprinzător capitol este cel intitulat *Materialul descoperit în sat* (p. 50—112). Obiectele sunt grupate după cum urmează: *piese de metal de uz gospodăresc* (cuțite de bucătărie, frigăru, linguri, fier de plug); *ustensile de la mobilier* (tinte, broaște, chei, lacăte); *unelte de atelier* (seceri, bărzi, foarfeci, cu semin de mester, ace, degetar etc.); *accesorii vestimentare* (catarame din bronz și fier); *armament și piese de harnăsament* (gărzi de sabie și de spadă, vîrfuri de lânci, vîrfuri de săgeți, pinteni de fier cu rozetă și cu spinul lung, scărițe, dintre care una foarte frumos ornamentată). Descrierea este însoțită de planșe cu desene ale pieselor grupate pe categoriile amintite, precum și cu imagini de epocă ale unor ateliere mesenșugărești.

După o scurtă trecere în revistă a descoperirilor de sticlărie și majolică, este prezentată pe larg *ceramica*. Aceasta este grupată după culoare (roșie, galbenă, cenușie, glazurată), forme (borcane, ulcioare, căni, capace, pahare, castroane, opaite, cahle), decor (pl. 50, 51, 52), profile (pl. 53, 54, 55). În încheierea acestui subcapitol se discută ceramica descoperită în satul Sarvaly în analogie cu cea descoperită în zonă, prin săpături sau fortuit. Sunt menționate și cele cîteva fragmente mai vechi,